

AUGUST ÅMANS FÖRLORADE HEDER

NÅGOT OM ALKOHOLISTLAGEN OCH DEN SVENSKA TVÅNGSVÅRDSDISKURSENS FÖRÄNDRING UNDER 1900-TALET.¹

I mitten på 1980-talet gav August Åman, en före detta chef på Socialstyrelsen, ut en bok på eget förlag. *Missdådet mot alkoholistlagen* var en lång klagoskrift, i vilken författaren ondgjorde sig över hur såväl den svenska allmänheten som de svenska myndigheterna misslyckats med att komma till insikt om den gamla alkoholistlagens förträfflighet. Åman, som föddes 1893 och hade 43 tjänsteår på Socialstyrelsen, kunde inte förstå sig på de nya tiderna. Hela 1980-talet och delar av 1970-talet hade han slitit för att få folk att inse

att Bror Rexed,² som var den dåvarande chefen för Socialstyrelsen, och hans meningsfränder hade fel då de ville montera ned nykterhetsvårdslagen och ersätta den med något helt annorlunda. Nykterhetsvårdslagen³ eller alkoholistlagen, som var det tidigare namnet, vilket Åman själv använde, stadgade om tvångsomhändertagande av alkoholisterna. Det var dock ingen tvångslag, hävdade Åman i motsats till bland andra Bror Rexed, det var en skyddslag mot giftverkan, en skyddslag för familjerna, en lag för

att mildra alkoholmissbrukets grymma effekter. Enligt Åman var det en genial lag, som yngre förmågor, som Bror Rexed, och den dåvarande socialministern Gabriel Romanus inte begrep sig på. De ville istället, tillsammans med det unga gardet bland socialarbetarna, ha en lag utan tvång byggd på rättigheter.⁴ Mellan Åmans och Rexeds argument tycks det finnas en avgrund.

Av Åmans illa dolda ilska kan man dra en del slutsatser. Hans uppfattning om vad som var tvång och om när det var rimligt och rätt att gripa till tvång skilde sig märkbart från Bror Rexeds. Deras uppfattningar om hur man skulle förstå den gamla alkoholistlagen stämde inte heller överens. Någon gång under 1960- och 1970-talen sker ett brott som gör Åmans åsikter politiskt inkorrekta och gammalmodiga. Hur kunde han på allvar hävda att en lag om tvångsvård av alkoholister inte var en tvångslag utan en skyddslag? Eller att en lag som nykterhetsvårdslagen varken var en skamlag eller klasslag? Åman menade att kritiken mot alkoholistlagen var befängd. Lagens belackare påstod att den gamla tvångsvårdslagen avhöll människor som verkligen ville söka vård från det, eftersom hotet om en ofrivillig inlåsning hela tiden lurade i bakgrunden. Sådana påståenden stämde inte med verkligheten hävdade Åman. Vad ligger bakom detta? Vad är det som har hänt? Vad kan förklara avgrunden mellan Rexeds och Åmans åsikter?

Jag menar att man genom att se på Bror Rexed och August Åman som delar av var sin diskurs, kan förstå den oförståelse de kände inför varandras argument. I den här artikeln liksom i min avhandling kommer jag att fokusera på den diskurs som Åman representerade.⁵ Han utgör en del av den tvångsvårdsdiskurs som började växa

fram under 1800-talets mitt och som reproducerades under 1900-talet. Med detta vill jag inte ha sagt att det inte skulle finnas förändringar inom diskursen – det fanns det nämligen. Samtidigt menar jag att synen på tvångsvård av såväl missbrukare som sinnessjuka eller veneriskt sjuka har vissa gemensamma kännetecken och tar sig vissa gemensamma uttryck, som inte bara gör det möjligt utan också fruktbart att se tvångsvården mellan ca 1850-talet fram till ca 1970-talet som delar av en och samma diskurs.

Artikeln kommer att behandla ett mindre och mer gripbart ämne än synen på all tvångsvård, nämligen tvångsvården av alkoholister, närmare bestämt bilden av de alkoholiserade människorna som träder fram ur diskursen. Vem var den tänkte patienten? Hur föreställde man sig drinkaren och hur förändrades den här bilden över tid? Hur såg den alkoholist ut som legitimerade tvångsvården för August Åman och hans gelikar?

Av alla de tillstånd, sjukdomar och beteenden som under 1900-talet blivit tvångsvårdade utgör alkoholismen ett av de tydligare exemplen på att det inte alltid är självklart vad som är sjukt. Tvångsvårdens legitimitet var emellertid beroende av att de beteenden som blev tvångsvårdade betraktades som sjuka. Att definiera alkoholisten som sjuk möjliggjorde därför tvångsvården. Läkaren tog över domarens roll och fungerade som en expert, som utan vare sig nämndemän eller andra medicinska lekmän avgjorde vad som var sjukt och friskt. Det som var sjukt eller sjukligt skulle behandlas och vårdas efter läkarernas rekommendationer.

Åman hamnade mitt i kritiken av den äldre lagen, som under 1970-talet ansågs hopplöst urmodig, och förgäves

försökte han försvara det system som han var uppvuxen med och trodde på. I lagmaterial, förordningar, utredningar, riksdagstryck och betänkanden har jag försökt att spåra den bild av alkoholmissbrukaren, som låg till grund för lagstiftningen.

SJUKA

En förutsättning för att alkoholistlagen skulle komma till stånd var att alkoholisterna, eller drinkarna som de kallades under 1800-talet, började att betraktas som sjuka. Det vill säga att de medikaliserades. Att vårda eller behandla någon hänger intimt samman med att han/hon uppfattas vara i behov av vård, vilket betyder att personen i någon bemärkelse måste ses som sjuk.

Ett sätt att illustrera detta är att peka på de begreppsförändringar som ägde rum under perioden. Under 1800-talet fanns ingen alkoholistlagstiftning. Begreppet alkoholism myntades först 1849 av läkaren Magnus Huss, som också lanserade uttrycken alkoholmissbruk och alkoholförgiftning samma år. Enligt SAOB var det inte förrän 1875 som begreppet alkoholist användes för första gången i Sverige, även efter detta var emellertid drinkare den vanligaste termen. Drinkare ansågs de vara som inte kunde hantera sin situation, uppträdde alltför berusade eller störande. De kunde sova ruset av sig på polisstationen eller omhändertas för delirium i enlighet med olika fylleriförordningar. I lagstiftningen var det inte förrän i samband med 1913 års alkoholistlag som alkoholistbegreppet användes. Som officiell dödsorsak fanns emellertid "alkoholsjukdom" med i Sundhetskollegiets cirkulär redan 1860.⁶

Vägen till den medikaliserade bilden av alkoholisten hade inträtts redan

under 1800-talet. I alla förslag till en alkoholistlag som lades fram under andra hälften av 1800-talet betonades sjukligheten hos drinkaren/alkoholisten. De som önskade se tvångsvård av dessa människor använde sig också hellre av begreppet alkoholist. När den första alkoholistlagen kom 1913 var den beroende av att drinkaren uppfattades som sjuk, det vill säga som alkoholist och inte som drinkare. Att bilden förändrades i den riktningen är tydligt inte bara för att lagen kom att kallas alkoholistlagen, utan också för att den inte blev en utvidgning av fyllerilagstiftningen.

Redan år 1847 hävdade en prost vid namn Johan Daniel Gellerstedt inför riksdagen att dryckenskapen var att betrakta som "en sjuklig företeelse eller något ofrivilligt". I linje med detta menade han att det var läkaren, inte domaren, som borde ta hand om de som fallit offer för dryckenskapen. Gellerstedt fick, trots visst medhåll, avslag i lagutskottet – fylleri var en last, ingenting annat, hävdades det.⁷

I den efterföljande debatten framkom åsikter av båda slagen. Den ena falangen betraktade drinkaren som sjuk.⁸ Den andra höll med utskottet om att dryckenskap och fylleri var att betrakta som en last.⁹ Väl att märka är dock att lagutskottets linje bifölls av alla fyra stånden.¹⁰

Ett par år senare, 1849, gjorde Magnus Huss i sin avhandling *Alcoholismus Chronicus* gällande att alkoholism borde betraktas som en sjukdom: drinkaren led av en åkomma i det centrala nervsystemet. Huss kallade sjukdomen för alkoholism. Drinkaren led enligt honom av ett tvångsmässigt alkoholbegär, som i värsta fall ledde till döden, även om det var vanligare att han fick matsmältningsbesvär, darrningar och liknande.¹¹

Gellerstedts motion var bara den första i raden av motioner och propåer om att alkoholister borde vårdas och inte straffas. Under hela det resterande 1800-talet lades förslag fram för att få till stånd en lag om tvångsvård av alkoholister. Bakom förslagen stod främst läkare och tidens radikaler.¹² För varje gång som det motionerades om en alkoholistlag var det några fler som blev övertygade om att det verkligen fanns ett behov av en tvångsvårdslag. År 1906 ansåg lagutskottet att det fanns anledning att utreda frågan om alkoholisters omhändertagande och 1907 gav också första kammaren sitt bifall till detta.¹³

Slutsatsen är att det är först när alkoholisterna allmänt började att betraktas som sjuka eller sjukliga, som alkoholistlagen kunde diskuteras på allvar och slutligen också genomföras. August Åman behövde inte argumentera för att alkoholisten var sjuk. Det är inte ens säkert att Åman såg alkoholisten som sjuk. Däremot fanns det enligt såväl Åman som Bror Rexed sjukliga drag hos alkoholisten. Det var till och med så att detta antagligen är en av de få punkter där dessa båda herrar kan förenas i sina skilda åsikter om alkoholisten. Den medikaliserade bild av alkoholisten som slog igenom runt sekelskiftet 1900 var en förutsättning för lagstiftningen och spelar fortfarande en avgörande roll för bilden av alkoholisten. Men det var inte den enda uppfattningen om alkoholisten. Det var dessutom inte ovanligt att lagen betraktades som en sociallag.¹⁴

SKYDDSLAG ELLER SKAMLAG

Vad det gäller bilden av alkoholisten som farlig skiljer sig Bror Rexed och August Åman desto mer åt. Rexed och

de som ville förändra och förnya nykterhetsvårdslagen betonade i Åmans tycke inte farligheten alls. De såg inte den skada som alkoholisterna åstadkom och förstod inte att nykterhetsvårdslagen egentligen och framför allt var en skyddslag för alkoholisternas offer, menade han. I Åmans uttalande blir det tydligt att en del av den diskurs han var en del av var just alkoholisternas *farlighet*.

På vilket sätt alkoholisterna ansågs farliga och hur detta synsätt förändrades under 1900-talet kommer att diskuteras i den återstående delen av artikeln. Rexed och hans meningsfränder såg alkoholisten som ett offer för nykterhetsvårdslagens moralism och förmynderi. Nedan kommer detta diskuteras i tre delar som tar upp olika delar av Åmans bild av alkoholisten: den våldsamma och obehagliga, den som utnyttjade sin familj och slutligen den lata vagabonden som inte skötte sina samhällsplikter.

OBEHAGLIG, FULL OCH VÅLDSAM
Drinkare kunde redan före 1913 tas omhand om de blev dömda för fylleri. Om någon i berusat tillstånd uppträdde tillräckligt farligt, störande och anstötande kunde de bli omhändertagna, dömda till böter eller skickade till en arbetsanstalt. Även om den nämnda medikaliseringen utgjorde en förutsättning för lagen fanns det således också andra bevekelsegrunder för en alkoholistlag. Farlighet och störande eller anstötligt beteende var en sådan. Wretling skrev till exempel i sin motion att drinkare var farliga för den allmänna ordningen och säkerheten. Därför borde de tvångsomhändertas.¹⁵ Enligt paragrafer i såväl 1913, 1931 som 1954 års nykterhetsvårdslagar slås det fast

att de som till följd av sitt alkoholmissbruk var farliga för andras personliga säkerhet skulle kunna interneras.¹⁶ I utredningen inför den första lagen förklarades det att inläsning av *farliga* alkoholister inte borde betraktas som någon juridisk nyhet utan bara som ett förtydligande av redan gällande praxis.¹⁷ Utredarna visade med statistikens hjälp att mer än hälften av alla brott begicks av alkoholpåverkade människor. Slutsatsen var att brottsligheten kunde minska om de farliga alkoholisterna kunde omhändertas.¹⁸

I de motioner som den välkände riksdagspolitikern och läkaren Alfred Petré n lade fram mellan 1913 och 1931, betonade han just det våldsamma och farliga hos alkoholisterna.¹⁹ Också farligheten började så småningom att betraktas som sjuklig och därmed som behandlingsbar. I en rundfrågning 1946 menade Stockholms stads nykterhetsnämnd att läkarna borde spela en större roll vad gällde att bedöma farligheten hos alkoholisterna.²⁰

Ett av alkoholistlagens främsta syften hade sedan 1913 varit att *förebygga* alkoholisternas våldshandlingar och brottslighet. År 1946 hävdades det att detta mål var svårt att nå, eftersom de indikationer som nykterhetsnämnderna hade till sin hjälp var för otydliga. För att hjälpa såväl nämnderna som polisen borde indikationerna förtydligas. Alkoholistlagen borde skydda samhällsmedlemmar också mot hot om våld, själsligt tvång och tydliga förberedelser till våldshandlingar eller skadegörelse.²¹

Farligheten betonades under hela perioden, och framför allt om det gällde våld mot alkoholistens anhöriga. Hustrun fick utstå både slag och glåpord, påstods det i flera utredningar och av flera riksdagsledamöter. Genom alkoholistens beteende reproducerades de,

enligt kommittéerna, felaktiga moraliska föreställningarna som alkoholisten bar på, eftersom framför allt barnen tog efter sina föräldrars beteende.

FÖR FRU OCH BARN OCH FOSTERLAND

Hustrun och familjen spelade således en viktig roll för alkoholistlagens legitimitet. Inte bara som misshandlade offer, utan också för att de fungerande familjerna utgjorde den grund som framtiden skulle byggas på. För August Åman och den diskurs som han gjorde sig till talman för, var alkoholisten i de flesta fall en man.²²

Det var först under 1960-talet, efter motbokens avskaffande, som kvinnor allmänt började att betraktas som alkoholkonsumenter.²³ Först 1967 fanns det för första gången statistik också över de kvinnliga al-koholmissbrukarna. De bedömdes ofta som mer nedgångna och svårare att behandla och återföra till ett ”nyktert och ordentligt liv” än sina manliga likar.²⁴ Även tidigare hade de få kvinnor som drack bedömts enligt en annan måttstock än männen. Ofta kopplades deras dryckenskap ihop med barnens välbefinnande, såväl födda som ofödda.²⁵ Ett syfte med att internera alkoholister oavsett om de var män eller kvinnor var just att rädda barnen, den framtida generationen.²⁶

Redan år 1889 hävdade Wretlind att alkoholisten inte sällan slog sin hustru och tvingade henne att arbeta eftersom han inte orkade göra det själv. Barn som förfallit till dryckenskapen kunde behandla sina föräldrar på ett liknande sätt.²⁷ Familjen och framför allt alkoholistens hustru fördes således fram som ett argument för tvångsvård av alkoholister.²⁸

Landshövdingen i Jämtland menade att "alkoholisternas hustrur och barn ofta få uthärda ett övermått av lidande och risk, innan interneringen äger rum". Därför borde alkoholister tvångsomhändertags så fort som möjligt.²⁹ Även senare fördes liknande argument fram – om en intagning dröjde antogs det ofta betyda att hustrun fick lida längre. De eventuella fysiska och psykiska men som hon led under, förvärrades varje dag som en internering uteblev, hette det.³⁰ Inläggen ovan gjordes för att stoppa förslag om en specialdomstol som dömde alkoholisterna, istället för att länsnykterhetsnämnderna fattade beslut i frågan.

Enligt Åman uppfattade Bror Rexed lagen som inhuman. Detta var ännu en av Rexeds missuppfattningar, påstod han. Även tidigare hade nykterhetsvårdslagens humanitet diskuterats. I första kammaren frågade sig Nils Elowsson år 1947 om det var humant att skriva ut alkoholister så snabbt som möjligt. Det var nämligen inte bara de som berövats sin frihet som samhället måste måna om, slog han fast. De som hade sin frihet måste också kunna känna sig trygga, de skulle inte behöva utsättas för hotfulla alkoholister. Andra riksdagsledamöter instämde i detta. Om alkoholister skulle gå fria utan egentliga skäl frågade de sig vilken sorts rättssäkerhet man erbjöd hustrur, barn, föräldrar och syskon. Det viktiga i en lagstiftning av den här typen var att de som verkligen behövde skydd fick det, påpekade Elowsson och hänvisade till dem, det vill säga alkoholisternas fruar som ständigt var utsatta för hot från asociala individer.³¹

Ett av Rexeds främsta argument mot alkoholistlagen var att tvånget i lagen undergrävde förtroendet mellan socialarbetare och alkoholister. Åman

ställde sig inte bara tveksam till detta utan direkt negativ – alkoholisterna skrämdes inte bort av tvånget i lagen. Dessutom fanns det andra, framför allt hustrun, vars förtroende också måste upprätthållas.³² Även om man inte ville att alkoholisterna själva skulle tappa tilltron till nämndernas arbete, var makornas stöd och tillit viktigare. De ansvarade för sina mäns alkoholbruk, och de skulle om de anmälde sin make kunna lita på att det inte kom fram vem som stod bakom anmälan, eftersom detta antogs kunna leda till våldsamheter.

Även psykiska skador som en alkoholist kunde tillfoga sin hustru måste utgöra grund för ett omhändertagande enligt lagen. En brutal alkoholist kunde utsätta hustru och barn för översitteri och terrorism "genom råa tillmälen, störande uppträden, skrik, väckning mitt i natten".³³ Den alkoholiserade maken kunde utan att bruka fysiskt våld köra med sin fru, tvinga henne att köpa pilsner, låsa henne ute och strunta i henne om han inte längre kunde utnyttja henne till något, hävdades det. Kvinnorna i dessa förhållanden beskrevs som kuvade och rädda. Det framhölls, som för att understryka det ok varunder de levde, hur illa kvinnorna egentligen tyckte om eldens vatten och dess slavar.³⁴ Kvinnorna ansågs vara moralens väktare.

Ytterligare en anledning att gripa in mot en alkoholiserad make var för att rädda äktenskapet – det vill säga förutsättningen för att framtidens barn skulle få en lika trygg som god barndom. I missbrukarfamiljer var skilsmässofrekvensen högre. I en utredning från 1952 framkom att barn utanför äktenskapet var vanligare bland missbrukare och att många av de äktenskapen ingåtts först efter att barn satts till

världen. Oäkta barn ansågs uppenbarligen vara ett problem. Dessutom var det inte ovanligt att missbrukare hade andra barn.³⁵

Tvångsvård av alkoholister legitimerades således genom att skildra alkoholisten som en hustrumisshandlare. Att tvångsvårda alkoholister blev då inte bara viktigt för att skydda hustrun utan också för att rädda landet från alltför många kraschade äktenskap och oäkta barn, eftersom detta antogs leda till en ökning av framtida alkoholister.

Äktenskapet kunde emellertid också förvärra ett redan befintligt missbruk, eller ännu värre, vara orsaken bakom ett missbruk. Hustrun, som i de flesta fall beskrivs som ett offer för brutala alkoholisters våld, kunde i vissa fall själv vara orsaken till sin olycka. Genom tjat och gnat kunde hon fösa maken till krogen. Om hemmet inte var tillräckligt trevligt och trivsamt, var det hustrun som skulle klandras för detta. Det påpekades också att alkoholisthustrurna liksom sina nedgångna män ofta var psykiskt undermåliga, ”hysteroida, debila, infantila eller explosiva”. De saknade förståelse för sina makars ”psykiska egenheter” och förstod heller inte att missbruket kunde orsaka depressioner hos de alkoholiserade männen. Alkoholisterna själva uppgav ibland också att hustruns socialt lågt stående väsen var en orsak till missbruket.³⁶

”GÖRA DEM TILL
DUGLIGA MEDBORGARE...”

Tidigt var alkoholisternas ekonomiska situation en orsak att internera dem. Drinkare kunde stryka omkring utan att ha medel till sitt uppehälle. Alkoholisterna kunde ofta inte behålla ett arbete och samhället tvingades därför

att betala understöd inte bara till alkoholisten utan ofta också till alkoholistens familj. Att ligga det allmänna till last var en specialindikation 1913, såväl som 1931 och 1954.³⁷ Det var denna indikation som fick många av lagens kritiker att prata om klasslag under 1970-talet. Åman såg till skillnad från dem inget negativt i att lagen var en klasslag, så länge den hjälpte dem som hade det svårt. Att det främst var människor med mindre resurser som vårdades på alkoholistanstalterna trodde Åman berodde på att det var de som var i störst behov av hjälp. Rika och bemedlade kunde hjälpa sig själva och behövde inte statens hjälp på samma sätt, menade han.

Redan i de tidigare utredningarna kopplades lösdrivare och alkoholister samman. Lagar om vagabonder och drinkare utreddes till viss del till och med av samma personer och det diskuterades om vagabonderande alkoholister skulle interneras på arbets- eller på alkoholistanstalter. Det framhölls att införandet av en alkoholistlag också skulle underlätta ingripanden mot lösdrivare.³⁸ Det fanns till och med de som ansåg att det inte behövdes någon alkoholistlag eftersom det berörda klientelet kunde interneras på arbetsanstalterna, där det redan fanns många alkoholister.³⁹

Även efter 1931 års lag påtalades det att det borde finnas paragrafer som bättre reglerade de lösdrivande alkoholisternas tillvaro.⁴⁰ Socialstyrelsens expert för alkoholärenden professor Olof Kinberg ansåg att något måste göras:

De kringflackandes, sysslolösa, och parasiterandes levnadssätt vara ett så tydligt bevis på social skada, att alkohol-lagen borde tillämpas på denna kategori,

även om, just på grund av dessa individers levnadssätt, bevis på andra skador icke kunde åstadkommas.⁴¹

Kinberg hävdade att lösdriveri och alkoholmissbruk ofta var så tätt sammanvävda att de inte gick att skilja åt, de borde istället betraktas som *ett* "socialt skadekomplex".⁴² Kinberg ville som många före honom flytta över betenden som reglerats av domstolar och domare till läkarna och sjukanstalter.

Nykterhetsnämnden i Jönköping hade 1935 i en skrivelse hemställt om att lösdrivare borde tas upp i lagen. Året efter kom liknande önskemål från nykterhetsnämndernas riksförbund. Jönköpingsnämnden menade att dessa alkoholister tillhörde de "djupast sjunkna, som vårt land kände". I riksförbundets skrift deklarerades samma sak. Kraven ledde så småningom till åtgärder, och det förslogs att de som fört ett "kringflackande" liv under de två senaste åren samt var hemfallna åt alkoholmissbruk, skulle tas om hand enligt lagen. De flesta tillstyrkte förslaget. Svartsjöanstaltens styrelse påpekade emellertid att det fanns "stationära" alkoholister som var minst lika farliga som lösdrivande alkoholister. Liksom Socialstyrelsen menade de också att lösdrivare borde behandlas enligt lösdrivarlagen.⁴³

Förespråkarna var emellertid flest. De hoppades att man genom att vidga lagen skulle kunna gripa in tidigare, innan missbrukarna "helt förfallit till alkoholmissbruk och likgiltighet för ett normalt medborgerligt liv".⁴⁴ Länsstyrelsen i Uppsala ansåg att det viktiga var att de som "med sin alkoholism förenade arbetsovillighet eller ett asocialt uppträdande och därigenom stode på gränsen till lösdriveri" kunde omhändertas enligt lagen.⁴⁵

Alkoholisten ses i enlighet med detta om inte som en lösdrivare, så likt en kusin eller bror till denne. Det var inte de vanliga arbetsamma och sköttsamma medborgarna som utredarna trodde sig komma åt genom att tvångsvårda alkoholister. Alkoholisterna hade valt att ställa sig utanför det som kunde betraktas som ett normalt medborgerligt liv och de borde med hjälp av alkoholistlagen föras tillbaka till "samhället". Att det var detta som var syftet märks inte minst när man 1938 i första kammaren diskuterade lösdriveriklientelet. Intentionen var inte att straffa, utan att "återupprätta" alkoholisterna och "göra dem till dugliga medborgare".⁴⁶ Att detta skulle drabba oskyldiga var man inte rädd för. Det fanns inga skäl att tro att myndigheterna skulle snoka runt eller ingripa i andra fall än då de var piskade till det, hävdades det. Det var ju inte precis trevliga individer som lagen riktade sig till, som en talare uttryckte det.⁴⁷

Vagabonderande alkoholister var ett "sambällsont av svår beskaffenhet". Det menade också socialminister Gustav Möller 1938, varför en utvidgning av 1931 års lag inte bara ansågs rimlig utan också nödvändig. Det klientel som det rörde sig om gick visserligen att hänföra till någon av de paragrafer och indikationer som fanns, men problemet var att alkoholisterna själva kommit underfund med det, och gav sig av så fort de riskerade en internering. Att vidga lagen så att vagabonderande alkoholister lättare kunde omhändertas skulle således bara göra det lättare att få bukt med ett klientel som egentligen inbegreps i lagen, framhöll Möller.⁴⁸

Indikationen om kringflackande infördes 1938, och blev så småningom mycket kritiserad. Allmänheten förknippade alkoholistvården med lös-

drivare istället för med alkoholister, påpekades det. Dessutom försämrades "andan" på alkoholistanstalerna och de mer skötsamma intagna påverkades i negativ riktning av det mindre skötsamma och arbetsskygga klientelet. Enligt 1948 års utredning kunde man trots detta inte utestänga denna "socialt skadliga missbrukargrupp":

Det måste anses vara ett lika stort samhällsintresse att komma till rätta med diverse löst folk, som missbrukar alkoholdrycker, som med de missbruksfall, där prognosen kan betraktas som mera gynnsam och den sociala skadan icke förefaller så framträdande.⁴⁹

Tankar på att ta bort paragraferna om kringflackande liv kastades fram inför 1954 års lag, men många var skeptiska till det. Ett argument för att behålla paragrafen var att det ofta gällde ogifta eller frånskilda män som undandrog sig sin underhållsskyldighet.⁵⁰ Återigen fungerade hustrun, eller modern, som offer och legitimering av tvångsvården.

SAMMANFATTNING

Att August Åmans bild av alkoholister inte hade mycket gemensamt med Bror Rexeds stod klart redan inledningsvis. Åmans alkoholist var en sjuklig, arbetskygg, störande och kvinnomisshandlande man. Alkoholistlagen ansågs viktig inte minst för att alkoholisthustrun skulle få trygghet och kraft att uppfostra barnen till skötsamma medborgare. Med hjälp av alkoholistlagen skulle dessutom alkoholisterna själva

kunna återföras till samhället och bli dugliga samhällsmedlemmar.

Synen på alkoholistlagen som en klasslag skilde också Rexed och Åman åt. Rexed såg till själva ingripandet då han hävdade att alla alkoholister borde drabbas lika. I Åmans tycke var det emellertid ett mindre problem om bättre bemedlade inte tvångsomhändertogs, eftersom det bara drabbade dem själva.

Detta är inga förvånande resultat. I den svenska välfärdsstatens ideologi låg en dröm om ett framtida samhälle bestående av idel dugliga och rejäla människor. Värt att påminna om är den roll som hustrun till den alkoholiserade mannen spelade. Genom sitt martyrskap legitimerade hon alkoholist-/nykterhetsvårdslagen. Ibland tycks det som om alkoholistlagen fanns istället för en lag mot kvinnomisshandel.

I och med att drinkare blev alkoholister blev det möjligt att tvångsvårda dem. Ingreppen i deras liv ändrade också karaktär – läkaren som ställde diagnosen behövde inte och skulle inte ha hjälp av lekmän eller liknande. Det behövdes ingen domstol, där domare och nämndemän avgjorde farligheten och fällde domen, utan bara en läkare som kunde ställa den rätta diagnosen. Makten över medborgarnas liv, ingreppen i det privata, förändrades till följd av medikaliseringen.

August Åmans och Bror Rexeds skilda uppfattningar av alkoholistvården kan förklaras av att de var delar av olika diskurser. Men Åmans svanesång över alkoholistlagen klingade inte helt förgäves – än idag förekommer det att missbrukare tvångsvårdas.

KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING

Riksarkivet (RA):

Yngre kommittéer (YK) 85, 1911 års
nykterhetskommitté.

YK 997, 1946 års alkoholistvårds-
utredning.

Svensk författningssamling (SFS):

SFS 1860:13.

SFS 1913:102.

SFS 1931: 233.

SFS 1954:579.

Kommittéer, betänkanden och statliga offentliga utredningar (SOU):

Alkoholen och samhället (1913) Stock-
holm.

SOU 1926:17.

SOU 1929:29.

SOU 1948:23.

SOU 1952:53.

SOU 1967:36.

Fattigvårdslagstiftningskommittén
del I 1911 (Fvfk).

Riksdagstryck:

Lagutskottets utlåtande (LU) 1847–48,
1889, 1906, 1913.

Andra lagutskottets utlåtande (2LU)
1938.

Propositioner (prop.) 1913, 1931, 1938,
1954.

Presterskapets protokoll (Pp) 1847–48.

Ridd. o. Adelsns protokoll (R.Ap)
1847–48.

Borgarståndets protokoll (Bgp)
1847–48.

Bondeståndets protokoll (Bdp)
1847–48.

Första kammarens protokoll (FKp)
1907, 1938, 1947.

Andra kammarens protokoll (AKp) 1963.

Motioner i första kammaren (MFK)

1907, 1917, 1918, 1931, 1938, 1963.

Motioner i andra kammaren (MAK) 1889,
1903, 1905, 1906, 1907, 1954, 1967.

Edman, Johan, 2000, ”På grund av sitt
alkoholmissbruk och omoraliska
leverne...’ Lag och norm inom anstalts-
vården av alkoholmissbrukande kvin-
nor 1940–58” i *Arkiv* 79: 56–87.

Kinberg, Olof & Linders Jakob, 1916, *Lag
om behandling av alkoholister den 30 juni
1913 och hithörande med motiver, för-
klaringar och formulär jämte redogörelse
för alkoholistanstalterna och nykterhets-
nämnds uppgifter*, Stockholm.

Knoblock, Inger, 1995, *Systemets långa
arm. En studie av kvinnor, alkohol och
kontroll i Sverige 1919–55*. Stockholm.

Prestjan, Anna, 1998, *Institutionsvård av
alkoholmissbrukare – den medicinska lös-
ningen?* opubl. text, humanistiska inst.,
Örebro universitet.

Salomonsson, Karin, 1998, *Fattigdomens
besvärjelser. Visionära ideal och vardag-
liga realiteter i socialt arbete*, Lund.

Stenius, Kerstin, 1999, *Privat och offentligt
i svensk alkoholistvård. Arbetsfördelning,
samverkan och styrning under 1900-talet*,
Lund.

Svenska akademiens ordbok (SAOB).

Svenskt biografiskt lexikon (SBL).

Vem är det? (1997).

NOTER

1. En version av denna text har tidigare
presenterats vid Historikermötet i Lin-
köping, 23–25 april 1999, vid sessionen
för Hälsa och makt.

2. Bror Rexed var professor i anatomi
ursprungligen, men var mellan 1968
och 1978 generaldirektör för Socialsty-
relsen, se *Vem är det?* 1997.

3. Den lag som gällde under 1970-talet hette nykterhetsvårdslagen, Svensk Författningssamling (SFS) 1954:579 (egentligen lagen om nykterhetsvård), men de tidigare lagarna hade kallats för alkoholistlagen, SFS 1913:102, SFS 1931:233 (egentligen lagen om behandling av alkoholister).
4. T ex Salomonsson (1998), s. 118–132.
5. Den nya diskursen, den som Rexed representerar, kommer inte att undersökas i artikeln. De hänvisningar som görs till den bygger till största delen på Åmans redogörelse av den. Detta är inte helt rättvist, men i just det här sammanhanget spelar det ingen större roll.
6. SFS 1860:13:6.
7. LU 1847-48:2:5, Presttjän (1998), jämför Kinberg & Linders (1916).
8. Pp 1847-48-01-26; s. 268 f, 273, R.Ap 1847-48-03-15, s. 250.
9. Pp 1847-48-01-26; s. 274 f, R.Ap 1847-48-03-15, s. 254, R.Ap 1847-48-05-03, s. 369.
10. LU 147-48:2 R.Ap 1847-48-01-22; Pp 1847-48-01-26; Bgp 1847-48-01-26; Bdp 1847-48-01-26.
11. Om Huss se SBL 1970-71.
12. MAK 1889:166, 167; LU 1889:31:9; MAK 1903:83; MAK 1905:37; MAK 1906:93.
13. MAK 1906:93; LU 1906:34:9; MAK 1907:140; MFK 1907:15; FKp 1907:9:7.
14. Stenius (1999).
15. MAK 1889:199:10 f.
16. SFS 1913:102: §1; SFS 1931:233: §1; SFS 1954:579: §§15, 18.
17. Fvfk 1911:23.
18. Fvfk 1911:30.
19. MFK 1917:80; MFK 1918:35:3.
20. RA, YK 997, volym 1, pm 29:7.
21. RA, YK 997, volym 1, pm 12, 29:7f.
22. Det fanns alkoholister som var kvinnor, men de antogs vara ytterst få. Se t ex LU 1913:31:11.
23. MFK 1963:568:2; AKp 1963:2:10-12; AKp 1963:7:21 f; AKp 1963:14:193-203; Knobblock (1995).
24. SOU 1967:36:246, 252; MAK 1967:835:25; AKp 1963:14:195.
25. Se Edman (2000).
26. T ex MFK 1931:239:3 f.
27. MAK 1889:167.
28. T ex Alkoholen och samhället (1912), Kapitel III; prop 1913:193:26, SOU 1926:17:55; MFK 1931:239:8 f; 2LU 1938:55:28; FKp 1947:14:28 f, 31; prop 1954:159:75 f, 149.
29. Prop 1931:164:40.
30. MAK 1954:678:7.
31. FKp 1947:14:28 f, 36, 38.
32. T ex MAK 1954:678:8.
33. SOU 1948:23:63.
34. SOU 1948:23:63-66, jämför Knobblock (1995).
35. SOU 1952:53:47.
36. SOU 1948:23:263 f.
37. MAK 1889:166; SFS 1913:102; SFS 1931:233; SFS 1954:579; RA, YK 85, VOLYM 2, F:2,6.
38. SOU 1929:29:74; prop 1931:164:21, 41, 68.
39. Prop 1913:193:23.
40. Prop 1938:207:57.
41. Prop 1938:207:57.
42. Prop 1938:207:58.
43. Prop 1938: 207: 13, 58 f, 61 f.
44. Prop 1938: 207:59.
45. Prop 1938:207:60.
46. FKp 1938:36:47.
47. FKp 1938:36:56 f.
48. Prop 1938:207:63 f.
49. SOU 1948:23:69.
50. Prop 1954:159:78.